

*М. Д. Сичова,
аспірант кафедри соціальної і гуманітарної політики,
Національна академія державного управління при
Президентіві України*

ІДЕЯ МІЖЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВНИЦЬКІЙ ДУМЦІ

Стаття містить огляд теоретичного матеріалу щодо історичних передумов розвитку ідеї міжетнічної толерантності в українській державницькій думці.

This article contains a review of theoretical material, about historical prerequisites of development of idea of interethnic tolerance in the Ukrainian state thought contains.

*Ключові слова: держава, суспільство, міжетнічна толерантність.
Key words: state, society, interethnic tolerance.*

Передречено од старих часів, що мусимо в спілці з іними створити державу велику..., де і Київ іде з русами, і Щек веде плем'я своє, а Хорев хорватів своїх ("Велесова книга"). Наша, аж до границь безхарактерності посунена толерантність мусить поступитись енергійнішій реакції проти усякої моральної гнилизни, а голосний, фразеологічний та в більшій частині нещирий, бо ділами не підкріплений, патріотизм мусить уступити місце поважному, мовчазному, але глибоко відчутному народолобству, що виявляє себе не словами а працею (І.Франко").

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах глобалізації та занепаду традиційних елементів національної держави зростає необхідність реалізації етнополітики на засадах міжетнічної толерантності. Відповідно з'являється потреба аналізу історичних передумов розвитку ідеї міжетнічної толерантності в українському суспільстві. У моделях державного управління завжди міститься воля держави як втілення часу, тому повну картину розвитку ідеї міжетнічної толерантності в Україні забезпечить дослідження державницької думки усіх періодів розвитку українських земель.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Важливі аспекти міжетнічних відносин та міжетнічної толерантності розглядаються у роботах західних вчених, зокрема фундаменталь-

ними є дослідження М. Уолцера та Ентоні Д. Сміта [9], а також українських і російських дослідників минулого: М. Грушевського [1], Л. Гумільова [2], М. Драгоманова [3], М. Костомарова [5], В. Липинського [7], І. Лисяка-Рудницького [8], І. Франка [16; 17; 18]. Значну увагу вивченню історичних передумов розвитку ідеї міжетнічної толерантності приділяють сучасні науковці, а саме: Л. Аза, Л. Головатий, О. Грива, В. Євтух, В. Зорько, О. Майборода, В. Мухтерем, Л. Орбан-Лембрик, О. Майборода, О. Сербенська, Т. Сенюшкіна, В. Скуратівський, Ю. Тищенко, В. Трощинський, Л. Шкляр та інші. Українську державницьку думку висвітлили у своїх працях І. Лисяк-Рудницький, Т. Гунчак, О. Сліпушко [11], Р. Сольчаник, В. Шевчук [12; 13], В. Яременко [11], В. Потульницький та інші.

НЕВИРІШЕНІ РАНІШЕ ЧАСТИНИ

ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Ознайомлення з науковими працями у сфері етнополітики та державного управління дає підстави зробити висновки про недостатнє висвітлення розвитку ідеї міжетнічної толерантності в українській державницькій думці.

Виходячи з вищезазначеного, мета статті полягає у дослідженні розвитку ідеї міжетнічної толерантності в українській державницькій думці, що зумовлює вирішення відповідних завдань, а саме: провести теоретичний аналіз розвитку ідеї міжетнічної толерантності в українській державницькій думці та визначити чинники зміни актуальності цього феномена.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В історії української державницької думки першою пам'яткою язичницької української культури можна вважати "Послання оріан хозарам" [11, с. 105]. Твір є зразком державотворчих спроб українців, у ньому чітко простежується відстоювання своєї віри та волі. Іншим не менш цікавим документом V—IX століть є "Велесова книга", в якій зафіксовано три концепції походження слов'янських народів та зазначається полетнічність майбутньої держави [11, с. 116].

Незважаючи на те, що перші Київські князі не знали на поняттях етнічності та державності, заснування Києва стало прикладом міжетнічної (слов'яно-скандинавської) взаємодії. Прийняття християнства диференціювало полетнічне суспільство на основі віри, з іншого боку, ця подія зблизила Русь з сусідніми християнізованими народами. Втім, варто врахувати думку Л. Гумільова, що православ'я, задовго до Володимира було етнічною домінантою мешканців стародавнього Києва. Воно полегшувало асиміляцію та інтеграцію чужорідних елементів у соціокультурні процеси [2, с. 266]. Пізніше князь Ярослав Мудрий закріпив толерантну православну етику, заклавши її в основу своєрідного правового кодексу — "Правди Руської" [11, с. 173].

Однак доводиться констатувати існування конфліктів на міжетнічному ґрунті в українських землях. Найбільший з них зафіксований у часи братовбивчих княжих сутичок, коли у 1113 році мали місце єврейські погроми [1, с. 101]. З іншого боку, напевно чи можна назвати це непорозуміння суто міжетнічним. За князювання Святополка люди потерпали від половців, потім від поневолення князями і боярами. Крім того, постраждали від погромів не лише лихварі, а і всі багаті люди. Володимир Мономах швидко втихомирив "антисемітів", знизивши відсотки від пози-

чок. У "Повчанні", культивуючи ідею єдності Русі, князь пропагував руський демократизм і шанобливе ставлення до людини [11, с. 355]. Існує безліч доказів толерантного ставлення до чужоземців за Володимира [5, с. 67]. Прикладом гуманізму та демократизму наших предків є також "Повість врем'яних літ". Зокрема, твір урівнює в правах "християнина" і "русина" [11, с. 233].

Після занепаду Київської Русі всі землі розвивались залежно від особливостей управління ними, але основою розвитку залишалась православна церква, яка поширилась навіть у Криму, незважаючи на те, що за хана Узбека іслам став державною релігією. Попри релігійні розбіжності православного і мусульманського населення існує безліч доказів їх мирного співжиття на основі взаємовигідної співпраці. Крім того, для всіх князівств залишалось єдиним київське право, засноване на "Руській правді", основи його перенесені в Литовський статут, який став традиційним українським правом аж до царювання Миколи I у 1835 році. Також об'єднавчими факторами всіх руських земель були єдиний устрій, правління та візантійсько-руська культура.

На цьому ґрунті розвивалось і Галицько-Волинське князівство як арена формування "етнічного ядра" [9, с. 48] української нації. Як домінуюча етнічна група українці об'єднали навколо себе інші етнічні елементи в державу, дали їй назву і визначили культуру. Державний устрій князівства базувався на співпраці боярства, церкви та народу, спрямований на національний розвиток. Слід зазначити, що "етнічне ядро" як об'єднувальний елемент етнонаціональної структури, сформувалось всупереч руйнівним державницьким процесам Литовської доби. Таким чином, занепад самостійності поліетнічного Галицько-Волинського князівства зі сформованими самосвідомими етнічними групами, спровоковувався генезою взаємозалежних понять: громадянин держави та представник етносу.

Люблінська унія прискорила процес загострення міжетнічних суперечностей, адже панівною соціальною структурою в Україні стала станова структура. До таких категорій самовизначення, як віросповідання та національність, додалась станова належність. Довгий час існування міжетнічної терпеливості в Речі Посполитій, попри гострі конфлікти, забезпечувалось непорушністю прав шляхти. Однак згодом толерантність поступилась місцем фанатичному католицькому, що викликало соціальну нерівність католиків і православних. Варто зазначити, що з кінця XV до XVI століття часто траплялись випадки, коли українці

приймали католицизм через навчання за кордоном або шлюб. Але ці процеси не загрожували етноконфесійній рівноправності в Україні, на відміну від подій, які розгорнулись в кінці XVI століття.

Незважаючи на те, що багато авторів XVI—XVII століть розглядають міжетнічні відносини не суспільно-політично, а церковно-догматично, все ж їх твори відкривають об'єктивну картину української державницької думки. Особливий інтерес для нашого дослідження складає ідея міжетнічної толерантності в творах представників української шляхти та духівництва, які складали правлячу верхівку в державі.

Відтак, С. Оріховський, закликаючи до унії, підкреслює привітність та міжетнічну толерантність поліетнічного українського народу [12, с. 155]. С. Кленович описує український народ як окрему етносоціальну категорію, також підкреслюючи його поліетнічність та пропагує толерантність [12, с. 281].

Проте, інші автори, відчуваючи загрозу з боку католицизму православної Україні, закликають до дотримання своєї віри та навчання "мови і письма руського" [12, с. 254, 268]. Християнську терпеливість українців зауважує і Г. Смотрицький, закликаючи православних не терпіти знущань над собою і своєю вірою, як не терпіли б представники інших багатьох конфесій в Україні [12, с. 315]. Автор вбачав у надмірній терпеливості загрозу розвитку держави.

Слід зазначити, що прихильники унії, які були різними за національною та релігійною приналежністю, вбачали в ній джерело міжетнічної злагоди для України [12, с. 368]. З іншого боку, вони розцінювали її як суто релігійне явище, не розуміючи, що православні поставали проти цього об'єднання через загрозу політичного існування українського народу [12, с. 455]. Необхідність унії як захисту православ'я від "ересі та незнання" підкреслював також І. Потій [12, с. 381]. Автор демонструє християнську толерантність, але в умовах польсько-католицького гноблення його позиція викликала активну полеміку. Представники православно-го духовенства доводили єпископу, що згоди прагне кожен православний, але за умови, що вона буде добровільною [12, с. 468].

Дійсно, віра монарха має бути вірою його підданих. Навернення підданих зазвичай досягалось шляхом насилля. Тому природно, що у XVI столітті зміна державно-церковних відносин на користь держави сприяла зростанню соціальної нерівності серед громадян, яка, в свою чергу, спровокувала занепад віри і духовності та загострення міжрелігійних міжетнічних супереч-

ностей в суспільстві.

Ці події стали поштовхом до розвитку в Україні ідеї мирного співжиття. Міжетнічну толерантність в XVI столітті аналізував Х. Філалет, який, засуджуючи унію і методи її впровадження, відзначив надзвичайну терпеливість "народу руського обивателів". У Х. Філалета ми також зустрічаємо недвозначні заклики до зменшення терпеливості православних на те, "щоб коли болить, не стогнати і не охати", та перші погрози католицькій Польщі. Автор називає конкретні кроки, які наблизили цю жорстоку внутрішню війну, наголошуючи при цьому, що кожна зі сторін у сутичці відстоює свою правду. Конструктивним є бачення мислителем самого поняття "терпеливості". Він робить конкретні висновки, вказуючи, що руйнує толерантність і стає причиною зростання неспокою [12, с. 439].

Українська шляхта неодноразово зверталась до польської влади припинити римо-католицьку експансію [13, с. 276]. Священники, в свою чергу, серед фактів, які є причиною міжетнічних непорозумінь, називали те, що в князівствах руських живуть "...євреї-караїми, аріяни, лютерани, євангеліки і вірмени", які мають право на віру, церкви, школи, на відміну від "спадкоємців і громадян" (корінних жителів краю) [13, с. 286].

Зрештою, в результаті тривалих протистоянь з'являються твори, які закликають до немілітариського шляху знищення унії [13, с. 280]. Все частіше звертається увага на те, що зміна релігії як духовної опори суспільства є найбільшою небезпекою для держави [13, с. 314]. Київський воєвода К. І. Острозький у 1623 році подав скаргу Королеві і Сенатові, наголошуючи в ній, що "міра свавільства католиків і безчинства переходить усіляку терпеливість". Звертався з проханням до Польського Короля та Сенату і шведський Король, закликаючи захистити мужній і терпеливий "народ Руський" від "нелюдських насильств од свавілля розбещених Поляків, котрі вельми зле коряться своїм урядам" [4, с. 87]. Автор "Історії Русів" також наводить безліч прикладів знущань поляків та євреїв з християн на їхній власній землі.

Двотижнева переяславська війна 1630 року, яка закінчилась перемогою запорожців під проводом Гетьмана Тараса Трясила, стала доказом крайньої межі терпеливості православних. Проте навіть ці події не розвинули в українців ксенофобських настроїв, тому що після затяжних міжетнічних сутичок, наприклад, євреї були визнані козаками "народом у доброму поведженні і не вредними, а корисними у співжитті та відпущеними за викуп" [4, с. 107]. Цей факт зайвий раз підкреслює не-

схильність українського народу до інтолерантності та розуміння ним економічної вигоди мирного міжетнічного співжиття. Адаже більшість євреїв, що селилися в українських містах, були крамарями, ремісниками, торгівцями та лихварями, а на цих фахівців завжди був великий попит в українському суспільстві.

Нарешті, завдяки Петрові Могили досягається певний компроміс між православними та греко-католиками. Він скликає у 1640 році собор в Києві, запрошуючи на нього священнослужителів та членів київського братства. Також для відновлення благочестя серед духовенства П. Могила видає "Требник", при укладанні якого об'єднує грецькі, старослов'янські, московські та частково римські традиції богослужіння [5, с. 219]. Отже, майбутній київський митрополит, оберігаючи православ'я, толерантно ставився до інших релігій, вважаючи за корисне знати та переймати основи їх богослужіння. З іншого боку, заснована ним колегія готувала "оборонців української віри і української народності в польській громаді" [5, с. 231], які розмовляли латинською мовою. Ідея П. Могили ведення навчання в колегії латинською мовою (щоб витримати конкуренцію з єзуїтами) не була повністю підтримана православним світом. Проте, суть її полягала в тому, щоб молодь України могла виступити на захист своєї національної віри на рівні з католиками, адже все діловодство і правління велось латиною.

Можемо констатувати, що суперечлива релігійна полеміка, яка розгорнулася протягом XVI—XVII століть, мала два протилежних наслідки для українського суспільства. З одного боку, вона розділила громадян на конфесії, з іншого — спричинила культурний і національний розвиток. Синтез цих двох факторів пізніше став рушійною силою розвитку ідеї міжетнічної толерантності.

Втім, у другій половині XVII століття міжетнічні та міжконфесійні сутички не припинялись, доказом може стати переписка Богдана Хмельницького з Польським Урядом [13, с. 198]. Аргументом на користь толерантного ставлення українців до віри та етнічної приналежності своїх військових чи економічних партнерів можуть бути три листи, написані гетьманом Б.Хмельницьким протягом двох років (1650—1651) до керівників різних держав: великого візира Туреччини [13, с. 243] та польського короля Яна Казимира [13, с. 245]. У результаті цього укладено договір про торгівлю на Чорному морі [13, с. 248] та Білоцерківський трактат із Річчю Посполитою [13, с. 250]. А через три роки укладені договірні статті із

російським царем [13, с. 262]. Щоб утвердити права представників української людності і цим забезпечити міжконфесійний, міжетнічний мир і злагоду, Богдан Хмельницький пише також Пункти козацьких вимог до короля Яна Казимира та польського уряду [13, с. 228].

Проте, як відомо, лише Зборівський трактат став документом, що враховував інтереси "етнічного ядра" України. Водночас в ньому євреям (панським орендаторам) було заборонено бути "державцями, відкупниками й закупниками християн і жителями в українських містах, де козаки мають свої полки" [13, с. 230]. Цей пункт угоди і сама неприязнь до євреїв стали наслідком жорстокого польського-католицького панування [13, с. 238]. Втім, наведений факт не може бути доказом росту антисемітизму в українському суспільстві, адже вже через два роки пункт був скасований Білоцерківським трактатом [13, с. 250].

Євреї були найчисельнішим представництвом шляхетського режиму, разом з тим і найменш захищеним. Насправді, незважаючи на велику кількість втрат серед єврейського населення, не можна вважати їх наслідком антисемітизму. Жорстока внутрішня соціально-релігійна війна, яка передувала зазначеним угодам, призвела до винищення населення України різних національностей, адже антагоністичні соціальні групи репрезентували різні національні спільноти. Крім того, ми неодноразово доводили вище, що українцям історично не властиві ксенофобські настрої. Навіть "Історія Русов" не пропагує етноцентризм, хоча твір сповнений почуття національної гідності. Більше того, автор доводить необхідність верховенства правди і справедливості, захисту життя, свободи і власності людей у будь-якій політичній системі.

Після поступової інкорпорації української державності до складу Московської держави продовжились зміни у духовній сфері, основою яких стали уніфікація конфесійних процесів та збереження монопольного становища російської православної церкви. Ці події мали руйнівний вплив на українське православ'я. Разом з тим, зріс тиск на єврейське та ісламське населення. Як бачимо, морально-етичні методи державного управління, що базуються на зверненні до гідності, честі й совісті людини, перестали бути актуальними. Отже, ідея міжетнічної толерантності в суспільстві знову знівельовалася.

Підпорядкування українців різним державам з іншою релігією і культурою призвело до культурної асиміляції української знаті панівними суспільствами. Православна церква від часу підлеглості Московській

патріархії (в 1685 році) до XIX століття абсолютно русифікувалась. Втрата суспільством церкви стала наслідком занепаду моралі, що знову спровокувало гострі соціальні, релігійні та етнічні конфлікти. Лише нечисельна уніатська церква, яка з часів створення виступала додатком чужоземного панування, переживала національне відродження завдяки реформам австрійського уряду.

З падінням імперій у XIX столітті з'явилася концепція нації, а на зміну становій приналежності сформувалися поняття спільності мови і культури. В Східній Європі за рахунок асиміляції інших меншостей (німців і євреїв) зросла кількість середнього класу, проте повної асиміляції деяких етносів, наприклад, євреїв, не відбувалося через велику кількість та компактність єврейських меншин.

У царській Росії, що мала панівну державну церкву, взагалі відкидалась можливість повної інтеграції етнічних меншин у суспільне життя. Створення смуги осілости для євреїв (Київська, Волинська, Подільська губернії) загострило українсько-єврейські взаємини. Адаже для України, через відсутність національної буржуазії, європейська схема асиміляції меншин була неприйнятною. Основа української економіки (сільське господарство) не цікавила єврейське населення. А пролетаріат та буржуазія були російськими чи польськими, тому "сполщення" чи "зросійщення" євреїв (одного з найбільших етносів України) не створювало передумов для міжетнічної злагоди.

Головною міжетнічною проблемою Австрійської імперії були українсько-польські відносини, які загострились на революційному ґрунті 1848 року. Відповідно до перепису населення 1910 року, в західній Галичині проживало 89% поляків (асимільовані німці, вірмени, євреї та полонізовані українці), в східній Галичині переважали Українці (62%), польська меншина становила 25%, а єврейська 12% [8, с. 423]. Проте більшість польської шляхти була українського походження, тому національно-визвольна боротьба українців Австрійської імперії традиційно базувалась на соціальній нерівності. Давались взнаки й стереотипи, що склались внаслідок польсько-українського конфлікту кінця XVII століття та значне політичне протистояння. Крім того, греко-католицька церква як осередок українців неспроможна була відстояти національні інтереси, захищаючи лише церковні надбання.

На фоні вищезазначених процесів, в Україні зародилась ідея міжетнічної толерантності. Прихильниками мирного міжетнічного співжиття були українські дер-

жавні діячі, які не лише проживали на різних територіях України і мали різні політичні погляди, але й відрізнялись за національністю. Серед них були і українці М. Костомаров, М. Драгоманов, І. Франко, і єврей В. Жаботинський, і поляк В. Липинський та інші.

Зокрема, М. Костомаров зауважував, що інтолерантність є причиною "неуцтва та безглузкого фанатизму". В основу міжетнічної толерантності автор ставить "християнське благочестя", підкреслюючи "брак національної пики" в українців та відсутність інтолерантності. Заслуговує на увагу його алгоритм толерантності: "коли даєш волю другим і шануєш їх, то це означає вимагати й собі такої ж волі й обопільної поваги." [14, с. 248].

Інший представник української державницької думки XIX століття М. Драгоманов, маючи широкі ліберально-демократичні, соціалістичні та патріотичні погляди, проголошував "космополітизм в ідеях та цілях, національність у ґрунті та формах" [8, с. 391]. Він стверджував, що держава повинна задовольняти інтереси всіх народів, а не привілейованих, бо держави існують для народів, а не навпаки [8, с. 311]. М. Драгоманов вважав, що надання євреям громадянської рівності та звільнення їх від власних панів повинно відбуватись паралельно зі звільненням українців від "гноблення, несправедливості, не писемності" [8, с. 118]. Стосовно українсько-польського питання мислитель стверджував, що посягання Польщі на українські землі було нещастям для обох народів. Розв'язання ж проблеми вбачав у руйнуванні фантому історичної та сприйняття поляками етнічної Польщі [8, с. 294]. Михайло Драгоманов став провідником ідеї культурного самоврядування для етнічних меншин поряд з наданням їм рівних громадянських прав. На відміну від європейських лібералів XIX століття, він відкидає ідею будь-якої примусової "українізації" етнічних меншин. Таким чином, його можна вважати попередником концепції, яка в XX столітті стала відома під назвою "багатокультурності".

І. Франко, підтримуючи постулати свого вчителя М. Драгоманова, стверджує, що жодна релігія, переконання, раса чи народність не були і не можуть бути предметом ненависті українців [18]. Панівне становище єврейської спільноти в економічному житті Галичини, на думку автора, повинно спонукати інші національні спільноти до економічного розвитку та міжетнічного діалогу. Після відмови від ідей філософського анархізму і прийняття концепції української державної само-

стійності І. Франко припускає як одну з можливостей вирішення проблеми українсько-єврейських відносин майбутню самостійність єврейського народу [16]. Стосовно польського питання, то він зазначав, що українці бажають полякам повної національної і політичної свободи, проте лише за умови, якщо вони перестануть "будувати історичну Польщу на непольських землях" [17, с. 41].

Після революції 1905 року І. Франко закликає галицьку інтелігенцію об'єднатись з "українцями" для того, щоб утворити повноцінну українську націю з величезної етнічної маси [15, с. 133]. Щоб владнати національні питання, автор радить пізнати всю Україну "в її етнографічних та культурних межах", відчуваючи себе "українцями без офіційних кордонів". Мислитель наголошує, що відповідальність за московську політику щодо євреїв ("смуга осілости", єврейські погроми) ляже на українців, тому міжетнічні відносини мусять змінитись. Для забезпечення злагоди в суспільстві, за висловом І. Франка, "...голосний, нещирий патріотизм" має поступитись "поважному, мовчазному, глибоко відчутному народолобству, що виявляє себе не словами, а працею", а надмірну толерантність має замінити "енергійніша реакція проти усякої моральної гнилизни..." [15, с. 135].

У 20-х роках XIX століття В. Липинський друкує трактат "Листи до братів-хліборобів", який вважає своїм політичним заповітом, проголошуючи в ньому головним чинником консолідації української нації "територіальний патріотизм". Тобто досягнення злагоди в суспільстві лише шляхом пробудження почуття солідарності між усіма постійними мешканцями української землі, без уваги до їх соціальної приналежності, віровизнання, етнічного походження і національно-культурної свідомості. В. Липинський дотримувався думки, що "Бог створив народи здатними до оздоровлення", тому вбачав перевагу внутрішньої політики над зовнішньою, "організації" над "орієнтацією". Автор вважав, що пропаганда соціально-класової, конфесійної чи расової інтолерантності до співгромадян руйнівне явище, незважаючи на свої "народолюбні", або "патріотичні" шати. В. Липинський застерігав також від прив'язки до декоративних, бутафорних рис національної традиції ("шароварщини"). Навпаки, основою злагоди в українському суспільстві вбачав утвердження організованих сил авторитету, правопорядку, політичної культури, раціональної та відповідальної думки [7, с. 344].

Складним було і залишається міжетнічне питання на території

Закарпаття. Починаючи з XI століття, населення краю, яке має східнослов'янські корені, перебувало в складі Угорського королівства. Протягом XX століття на цю територію претендували безліч європейських країн, а після Другої світової війни Закарпаття ввійшло до складу СРСР. Очевидно, що за таких умов населення не мало чітко сформованої національної свідомості. Професор Пол Р. Магочі стверджує, наявність трьох національних орієнтацій, що зародились в другій половині XIX — на початку XX століття в Закарпатті: проросійська, проукраїнська та русинофільська [19]. Більше того, автор наполегливо відстоює найслабшу русинську орієнтацію. Проте, як стверджує І. Лисяк-Рудницький, існує зовсім інша науково обґрунтована думка. Наприклад австро-німецький історик Герман Ігнац Відерман підкреслював належність "карпатських русинів" до однієї національності з населенням підросійської України і протиставляв їх "великоросам" [8, с. 455]. Таким чином, ідея професора Пола Р. Магочі про відокремлення карпатських русинів в окрему націю без підставна, втім, це не заважає їй вносити певне напруження в етнополітичну ситуацію на Закарпатті.

На думку М. Драгоманова, причиною русофільської ідеї була спроба пошуку зовнішньої допомоги на "нищівний угорський тиск" більше соціальний, ніж національний [8, с. 460]. З іншого боку, віддаленість від Росії призвела до деякої ідеалізації русофілами "могутньої царської імперії". Проте з занепадом греко-католицької церкви відбулось навернення селян до православ'я. А до початку 1930-х років, через перемогу українського національного руху русофільська та русинофільська орієнтації знівелювались.

Загалом у XIX — на початку XX століття український національний рух був за своїм характером демократично-народницьким. Це ж саме стосується і Української народної республіки 1917—1921 років. Проте з 30-х років XX століття на території України відбулось безліч протистоянь, які спричинили загострення міжетнічних, міжконфесійних, міжрегіональних суперечностей. Виникнення радянської "дружби народів" стало наслідком авторитарного управління, яке, на думку Е. Сміта, зазвичай характеризується толерантністю, через рівновіддаленість від всіх етнічних спільнот [9, с. 30].

Міжетнічні відносини радянського періоду в історії України потребують окремого детального аналізу, проте слід зазначити, що державна етнонаціональна політика мала декларативний характер. Безперечно, В. Ленін як прихильник

марксизму приділяв багато уваги національним відносинам. Більше того, декларував демократичне ставлення до проблем "інородців", підкреслюючи, що не місце шовіністам у лавах соціалістичної партії [6, с. 92]. Проте ці ідеї не знайшли розвитку в етнополітиці СРСР. Проводилось безліч заходів, які визнавали необхідність "політико-виховної і культурно-масової роботи серед населення, спрямованої на виховання у душі взаємної поваги всіх націй і народностей". Але через належність всіх громадян до єдиного ефемерного радянського народу ефективність цих заходів була сумнівною.

60-ті роки ХХ століття ознаменувались в Україні активними етнонаціональними процесами переважно гуманістичного характеру. Доказом може стати критична розвідка І. Дзюби "Інтернаціоналізм чи русифікація", написана у відповідь на арешти творчої молоді 1965 року. Твір став своєрідним втіленням віри автора у можливість демократичного соціалізму та еволюції поглядів радянської влади на міжетнічні відносини. А його думка, що "шлях до справжнього братства не в самозабутті, а в самопізнанні", висловлена на жалобному мітингу 29 вересня 1966 року у Бабиному Яру, може стати алгоритмом міжетнічних відносин в українському суспільстві. Адаже міжетнічна толерантність можлива лише через обов'язкове пізнання і цінування своєї історії і культури, історії і культури інших складових етнонаціональної структури суспільства.

Сьогодні при управлінні етнополітичними процесами слід врахувати твердження А. Танюка, що новітня історія України має незаперечний факт прихильності національних меншин сильній незалежній державі. Адаже, як доводить рейтингове опитування, проведене після референдуму 1991 року, росіяни віддали за незалежність України лише на 2% менше, ніж українці, євреї ж навпаки — на 2% більше, ніж українці, а кримські татари взагалі у кількості 96% підтвердили свої сподівання на незалежну Україну [10, с. 12].

ВИСНОВКИ

Таким чином, здійснений нами аналіз дав змогу довести, що розвиток ідеї міжетнічної толерантності в українській державницькій думці був зумовлений моральними традиціями православ'я, які лежать в основі ідей гуманізму та демократизму. Ідея міжетнічної толерантності активізувалась в українській державницькій думці у XVI—XVII століттях як результат переоцінки міжетнічних сутічок, викликаних римо-католицькою експансією. На захист мирного міжетнічного спів-

життя виступали представники різних конфесій, етносів та соціальних станів. Слід зазначити, що проведене дослідження засвідчило відсутність розвитку міжетнічної інтолерантності в українському суспільстві, незважаючи на довготривалі етно-соціальні протистояння. Доведено також, що в основі міжетнічних непорозумінь лежали, перш за все, економічні передумови та уніфікація конфесійних процесів.

Розвиток подій в українському державотворенні з 1780—1790 років до 1917 року зумовили глибокі політичні соціальні та культурні зміни. Незважаючи на відсутність територіальної єдності України та регіональні відмінності між українськими державними діячами Царської Росії та Австрії, їх бачення міжетнічних відносин збігалось. У працях М. Костомарова, М. Д. Драгоманова, І. Франка, В. Липинського набула розвитку ідея міжетнічної толерантності.

У часи радянської влади більшовики намагались знищити традиційну систему духовних цінностей української нації, плакаючи ідею єдиного радянського народу. Проте після проголошення незалежності України та завдяки прийняттю у 1995 році Декларації принципів толерантності відбулись позитивні зміни в етнополітиці України. Сьогодні через активні глобалізаційні процеси ідея міжетнічної толерантності виходить на якісно новий рівень в українській державницькій думці.

ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Проведене дослідження відкрило необхідність поглибленого аналізу міжетнічної толерантності, зокрема як основоположного принципу державної етнонаціональної політики УНР, що є пріоритетним напрямом подальшого вивчення проблеми.

Література:

1. Грушевський М. Ілюстрована історія України. — К. 1990. — 524 с. — Репринтне видання 1913 року.
2. Гумилев А. Древняя Русь и Великая Степь. — М.: Мысль, 1989. — 764 с.
3. Драгоманов М. П. Чудацькі думки про українську національну справу / М. П. Драгоманов // Вибране: [упоряд. та авт. іст.-біогр. Нарису Р. С. Мішук; Приміт Р. С. Мішук, В. С. Шандри]. — К.: Либідь, 1991. — С. 461—559.
4. Історія Русів / Пер. І. Драча; вступ. ст. В. Шевчука. — К.: Рад. письменник, 1991. — 318 с.
5. Костомаров М. І. Історія України в життєписах найвидатніших її осіб. Репринтне відтворення видання Львів 1918 р. / М. І. Костомаров. — К.: Видавництво "Україна", 1991. — 493 с.

6. Ленин В. И. Избранные произведения: в 3 т. Т. 2. — М.: Политиздат, 1975. — 826 с.

7. Липинський В. Листи до Братів Хліборобів (Про ідею і організацію Українського монархізму) / В. Липинський // Повне зібрання творів, архів, студії у 25 т. Т. 6 кн. 1. Редактор Я. Пеленський. — К.: Філадельфія, 1995. — 470 с.

8. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. Т. 1. [пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака] / І. Лисяк-Рудницький. — К., 1994. — 530 с.

9. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність. — К.: Основи, 1994. — 224 с.

10. Танюк А. Виступ. Міжнаціональна злагода: спільне минуле-спільне майбутнє (проблеми вшанування пам'яті жертв трагедії етносів України): [матеріали всеукраїн. наук.-практ. конф., Київ 18 січ. 2002 р.] — К.: Інформаційний сервіс, 2002. — 145 с.

11. Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т. Т. 1, X—XV ст. / Передм. О. Сліпущко, В. Яременко; упор. Прим. О. Сліпущко. — К.: Дніпро, 2001. — 632 с.

12. Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т. Т. 2. Кн. 1. — XVI ст. / Упор., передм., приміт. В. Шевчука. — К.: Дніпро, 2001. — 560 с.

13. Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т. — К.: Дніпро, 2001. Т. 2. Кн. 2. — Перша половина XVII ст. / Упор., прим. В. Шевчука. — 536 с.

14. Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т. Т. 5. Кн. 1. — XIX ст. / Передм., упор., прим. О. Сліпущко. — К.: Дніпро, 2001. — 512 с.

15. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: документи і матеріали: У 3 т. Т. 1.: [поряд. Т. Гунчак, Р. Сольчаник]. — Мюнхен: Сучасність, 1983. — 381 с.

16. Франко І. Жидівська держава [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/franko/mosaic/36.html>

17. Франко І. Наш погляд на польське питання // Будівничий української державності: Хрестоматія політологів. статей Івана Франка: [упоряд. Д. Павличко]. — К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2006. — 640 с.

18. Франко І. Семітизм і антисемітизм у Галичині [Електрон. ресурс]. — Реж. доступу: <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/franko/mosaic/35.html>

19. Magocsi Paul Robert. Our people: Carpatho-Rusyns and their descendants in North America / Michael Novak (pref.). — 2. print. — Toronto, Ont.: Multicultural history society of Ontario, 1985. — 160 p.

Стаття надійшла до редакції 20.04.2010 р.